

Adam Lityński

Wyższa Szkoła Humanitas w Sosnowcu
e-mail: adamlityn@interia.pl

ORCID: 0000-0003-0899-9130

DOI: 10.15290/mhi.2021.20.02.13

Ukraina na drodze do suwerenności. Uwagi historyka prawa

Recenzja: A. Olechno, *Ewolucja konstytucyjnych podstaw systemu rządów Ukrainy*, Białystok 2019, ss. 290

ABSTRAKT

Autor omawia historię tworzenia suwerennego państwa – Ukrainy w XX w. Rozpoczyna od przedstawienia działań Ukraińców po rewolucji w Rosji w 1917 r. Wśród polityków ukraińskich ścierały się różne koncepcje: autonomia w ramach federacyjnej republiki rosyjskiej czy suwerenne państwo. Przeważała koncepcja podjęcia walki o suwerenną Ukrainę. Reprezentował i realizował ten kierunek przede wszystkim Symon Petlura. Bardzo konfliktowe były sprawy terytorialne, które ziemie mają należeć w przyszłości do suwerennej Ukrainy. W tej sprawie Ukraińcy popadli w konflikt ze wszystkimi sąsiadami. Tym samym znaleźli się jak gdyby w okrążeniu [oblężeniu]. Najcięższe walki toczyli z rosyjskimi bolszewikami w latach 1918–1920. Na Ukrainie toczyła się też wojna domowa z bolszewikami ukraińskimi. Wówczas to Symon Petlura sprzymierzył się z Polską przeciwko rosyjskim bolszewikom. Naród ukraiński nie poparł tego sojuszu. Ukrainę podbiła bolszewicka Rosja. Na kilkadziesiąt lat została ona jedną z republik Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich. Jak wiadomo, Związek Socjalistycznych Republik Radzieckich było to – wbrew nazwie – państwo scentralizowane, w którym przez kilkadziesiąt lat panowały rządy terroru. W 1991 r., za czasów Michała Gorbaczowa, Ukraina była jedną z republik ZSRR, która najwcześniej wystąpiła ze Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich. Po raz pierwszy w swojej historii Ukraina stała się suwerennym państwem.

ABSTRACT

Ukraine on the Road to Sovereignty. Observations of a Legal Historian

Review: A. Olechno, *Ewolucja konstytucyjnych podstaw systemu rządów Ukrainy [Evolution of the Constitutional Foundations of the Government System of Ukraine]*, Białystok 2019, 290 pages

The author deals with the history of the formation of a sovereign state – Ukraine in the twentieth century. The author begins with the activities of Ukrainians after the Russian Revolution of 1917. Among Ukrainian politicians, there were different ideas: autonomy within the Federation Republic of Russia or as a sovereign state. The idea of fighting for a sovereign Ukraine was prevalent. Simon Petlura was the main proponent of this direction. Territorial affairs were very contentious. Which country should compose a sovereign Ukraine in the future? In this matter, the Ukrainians came into conflict with all their neighbours. Thus, the Ukrainians were almost in a siege. Between 1918 and 1920 the Ukrainians fought the most serious battles against the Russian Bolsheviks. In Ukraine there was also a civil war with the Ukrainian Bolsheviks. At that time Simon Petlura allied himself with Poland against the Russian Bolsheviks. The Ukrainian people did not support this alliance. Ukraine was conquered by Bolshevik Russia. For several decades, Ukraine became one of the republics of the Union of Soviet Socialist Republics. As you know, the Union of Soviet Socialist Republics – contrary to its name – was a centralised state in which terror prevailed for decades. In 1991 – under Michael Gorbachev – Ukraine was one of the republics of the USSR that left the Union of Soviet Socialist Republics fastest. For the first time in its history, Ukraine became a sovereign state.

Słowa kluczowe: Ukraina, bolszewicy, walki, Rosja, ZSRR

Key words: Ukraine, Bolsheviks, struggle, Russia, USSR

1. Uwagi wprowadzające: filozofia a rzeczywistość

W białostockim wydawnictwie Temida2 ukazała się monografia Artura Olechno *Ewolucja konstytucyjnych podstaw systemu rządów Ukrainy* (Białystok 2019, ss. 290). Chociaż od daty wydania książki minęło już nieco czasu, nie uważałem w literaturze „echa” tej ważnej w treści monografii. Rozprawa ma charakter dysertacji w zasadzie z zakresu prawa konstytucyjnego, ale 40% objętości

książki Autor poświęcił części historycznej, tzn. do momentu rozpadu Związku Radzieckiego, przy czym ok. 30% całej monografii to okres przed wejściem w skład ZSRR, czyli lata 1917–1920. Jakkolwiek – jako się rzekło – jest to rozprawa z prawa konstytucyjnego, to przedstawiony rozkład chronologiczny materiału świadczy o skomplikowanych dziejach narodu i państwa. Wydaje się więc, że warto uzupełnić i rozszerzyć dywagacje na tematy bardziej historyczno-politologiczne, co wspólnie z treścią wywodów Autora głębiej naświetliławię dzieje naszych wschodnich sąsiadów, z którymi nasze stosunki też są skomplikowane i obciążone trudnym dziedzictwem.

Z ośmiu rozdziałów monografii pierwszy dotyczy *ukraińskich tradycji konstytucyjnych* i obejmuje lata 1917–1922. Nie omieszkał wszak Autor we *Wprowadzeniu* „nawiązać do istniejącej na przełomie XVI i XVII w. Siczy Zaporoskiej” (s. 9) i funkcjonujących zwyczajowo lub na podstawie własnych aktów prawnych instytucji, jak Rada Kozacka – Rada Siczy-Generalna Rada Wojskowa i innych, a także do dokumentu noszącego nazwę *Pacta et Constitutiones legum libertatumque Exercitus Zaporoviensis* [Pakty i konstytucje praw i wolności wojska zaporoskiego]. To tylko wzmianki i nie przypadkiem umieszczone nie w głównym nurcie wywodów, lecz we *Wprowadzeniu*; Autor jest zgodny z literaturą naukową, że instytucje i dokumenty te nie stanowią początku państwowości ukraińskiej. Każdy łatwo zauważy, że dotyczą one wojsk kozackich, do czego przyjdzie jeszcze wrócić w niniejszych uwagach, zaś nierozwinięta jeszcze nic państwowości ukraińskiej uległa całkowitemu zerwaniu wraz z upadkiem Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Wówczas bliżej nieokreślone (co stanie się w XX stuleciu zazwyczajnym dramatem) terytoria ukraińskie weszły w większości w skład Imperium Rosyjskiego, a w mniejszym zakresie w skład Imperium Habsburgów. To właśnie w owych czasach – w Wieku Światła i Rozumu, w dobie rewolucji francuskiej i wojen napoleońskich, w wieku, który przyniósł *Deklarację niepodległości* oraz *Deklarację praw człowieka i obywatela*, zasadę suwerenności narodu jako filar nowoczesnego państwa – właśnie wówczas nad kształtującym się narodem ukraińskim zapadł mrok obcego panowania, niewoli.

Wiek XIX, a zwłaszcza jego druga połowa, determinował nowe wielkie zjawiska: nacjonalizm i socjalizm. Postępowało kształtowanie się nowoczesnej świadomości narodowej tam, gdzie jej jeszcze nie było, do pojawienia się nacjonalizmów włącznie. Zauważmy, że wśród narodów żyjących pod obcym panowaniem nacjonalizm pełnił z reguły funkcje obronne przed wynarodowieniem. Wobec pojawienia się kwestii robotniczej miały miejsce narodziny społecznie wrażliwych kierunków socjalnych (*Rerum novarum* 1891), aż do koncepcji tworzenia sprawiedliwego porządku w świecie, co przybrało postać ideologii socjalistycznej oraz komunistycznej (*Manifest komunistyczny* 1848). Odrodzenie narodowe, świadomość narodowa, nacjonalizm, rasizm, prądy religijne, socjalne,

„poprzeplatane” były ze sobą, wiążąc się i wspomagając albo też przeciwnie – były antagonistyczne¹.

Marks i Engels nie pozostawili ani jednej publikacji poświęconej teorii narodu. Nie ulega wątpliwości, że nie doceniali oni doniosłości odrębności narodowych. *Manifest komunistyczny* zawiera znane sformułowanie, że „robotnicy nie mają ojczyzny”, co było kwintesencją przekonania, że wraz z rozwojem kapitalizmu zanikają też odrębności narodowe, a „panowanie proletariatu jeszcze bardziej spotęguje ich zanikanie”². Tkwi w tym przekonanie o internacjonalistycznej postawie proletariatu, a to z kolei było przeciwstawne patriotyzmowi klasy robotniczej³. Ustrój socjalistyczny miał przynieść rozwiązanie wszelkich problemów narodowych. Ani Marks, ani Engels nie przytaczali jednak żadnych argumentów przemawiających za choćby prawdopodobieństwem tych tez. Pojmowanie dziejów ludzkości jako historii permanentnej walki klas skutkowało usuwaniem problemów narodowych w cień tejże walki klasowej, diametralnie im przeciwstawnej⁴. „Zarówno Marks, jak Engels uważali, że małe państwa słowiańskie we wschodniej Europie są anachroniczne (...), opowiadali się za wielkimi mocarstwami, centralizmem (...)”⁵. Koncepcja Leninowska była dychotomiczna: internacjonalizm *contra* nacjonalizm. Słowo „patriotyzm” w ogóle się nie pojawia⁶.

Od początku XX stulecia upadały imperia, w tym te, które zniewoliły tak rodzący się naród ukraiński, jak też naród polski mający swoją wspaniałą przeszłość i silną świadomość narodową. Pierwsze upadło Imperium Romanowych. Upadek Imperium Rosyjskiego w XX w. miał swój początek w wojnie rosyjsko-japońskiej 1904–1905. Wewnątrz Imperium Rosyjskiego klęska w wojnie z Japonią – jak wiadomo – skutkowałą rewolucją, pierwszą wielką rewolucją rosyjską i to rewolucją ludową; to nie elitarne powstanie dekabrystów. To pierwsze takie wydarzenie w Imperium Rosyjskim, które nim zatrzęsło, chociaż go nie zburzyło. Wydarzenia rewolucyjne 1905–1907 przyniosły dwa niespotykane wcześniej zjawiska: ludowe rady oraz bunty żołnierzy, w tym marynarzy. I jedno, i drugie odżyje dziesięć lat później, a bez nieposłuszeństwa żołnierskiego nie byłoby w Rosji zwycięstwa rewolucji ani w lutym, ani w październiku 1917 r. i historia świata potoczyłaby się inaczej.

¹ Zob. P. Fiedorczyk, A. Lityński, A. Stawarska-Rippel, *Wojny XX wieku i ich skutki dla ustrojów państwowych i prawa*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2019, t. LXXI, z.1, s. 57 i n.

² M. Waldenberg, *Kwestie narodowe w Europie Środkowo-Wschodniej. Dzieje. Idee*, Warszawa 1992, s. 185, *passim*.

³ *Ibidem*, s. 188-190.

⁴ *Ibidem*, s. 191, 207-208; R. Pipes, *Czerwone imperium. Powstanie Związku Sowieckiego*, tłum. W. Jeżewski, Warszawa 2015, s. 23.

⁵ R. Pipes, *op. cit.*, s. 22; zob. też A. Walicki, *Marksizm i skok do królestwa wolności. Dzieje komunistycznej utopii*, Warszawa 1996, s. 323; J. Smaga, *Narodziny i upadek imperium. ZSRR 1917–1991*, Kraków 1992, s. 38 i n.

⁶ Zob. A. Lityński, *Między „białym” a „czerwonym” imperium. Rzecz o narodach w Rosji 1917–1922*, Sosnowiec 2018, s. 18, *passim*.

Rację miał Richard Pipes, gdy napisał, że „w ciągu niecałego roku po abdykacji cara kwestia narodowa wysunęła się na czoło zagadnień rosyjskiej polityki.”⁷ Bolszewicy robili rewolucję z hasłami w pierwszym rządzie społecznymi, bo taki wszak jest ich program, ale od pierwszych tygodni przyszło im zmierzyć się przede wszystkim z problemami narodowymi. Zauważmy także, że dokładnie z tymi samymi problemami przyszło też zmierzyć się „białym”. Tylko „czerwoni” zgrabniej się za nie zabrali oszukując wszystkich, a tego „biali” nie chcieli robić. Do września 1917 r. Lenin był zdecydowanym przeciwnikiem przekształcania unitarnych państw wielonarodowych w federację⁸. Stalin na początku XX stulecia w kwestii narodowej zajmował analogiczne stanowisko jak Lenin.

2. Na Ukrainie 1917–1922

„Przed elitą ukraińską na przełomie XIX i XX w. stało bardzo trudne zadanie: jak obudzić tożsamość narodową w społeczności podzielonej granicami różnych państw, poddanej obcym wpływom politycznym, kulturowym i religijnym, a wreszcie niespójnej wewnętrznie i niestawiającej sobie wysokich aspiracji w dziedzinie budowania własnej tożsamości etnicznej i państwowej. (...) Znacząca też ich część w ogóle negowała konieczność istnienia państwa ukraińskiego, odwołując się do różnych koncepcji socjalistycznych budowy ponadnarodowego „robotniczego raju”, a nie anachronicznego organizmu opartego na jedności krwi i poczuciu wspólnoty plemiennej. Wyjątkiem był Mykoła Michnowskij, *prekursor ukraińskiego nacjonalizmu XX wieku*, twórca i działacz kilku ukraińskich partii politycznych”⁹.

Na Ukrainie rozwój przemysłu, a więc, proletariatu miejskiego, przy jednoczesnej wielkiej biedzie na wsi, skutkowały od początku XX w. silnymi ruchami zarówno w mieście, jak i na wsi. Aktywizowali się działacze licznie powstających, nielegalnych na ogół, partii: SDPRR, Ukraińskiej Partii Rewolucyjnej o profilu nacjonalistycznym, która rozpadła się na Ukraińską Partię Narodową oraz na Ukraińską Socjaldemokratyczną Partię Robotniczą. Założona wówczas ogólnorosyjska partia Konstytucyjnych Demokratów (tzw. kadetów)¹⁰ miała swoje organizacje na Ukrainie. Zbliżone do kadetów było nieco późniejsze

7 R. Pipes, op. cit., s. 52.

8 M. Waldenberg, op. cit., s. 323; zob. też R. Pipes, op. cit., s. 37.

9 A. Gil, *Białoruś i Ukraina wobec Europy – kontekst dziejowy i współczesność: zarys problematyki*, [w:] *Wprowadzenie do studiów wschodnioeuropejskich*, t. 2: *Ukraina i Białoruś: przeszłość i współczesność ziem między Rzeczpospolitą a Rosją*, red. W. Paruch, Lublin 2013, s. 103-104.

10 Konstytucyjni demokraci; tzw. kadeci – Partia Konstytucyjno-Demokratyczna, od 1906 r. Partia Wolności Ludu; utworzona w X 1905 partia liberałów; skupiała głównie inteligencję; program przewidywał wprowadzenie w Rosji monarchii konstytucyjnej; po rewolucji lutowej opowiedzieli się za ustrojem republikańskim; mieli w programie dokonanie ograniczonej reformy rolnej; opowiedzieli się przeciwko bolszewikom, a ci ogłosili ich wrogami ludu. *Leksykon historii świata: Rosja*, red. W. Sienkiewicz, Warszawa 2001, s. 139.

(1908) Towarzystwo Ukraińskich Postępowców. Liczne i popularne na Ukrainie były koła Ogólnorosyjskiego Związku Chłopskiego. Okres reakcji i represji po rewolucji 1905 r. na Ukrainie – w przeciwieństwie do innych rejonów Imperium Rosyjskiego – nie przyniósł znaczącego uspokojenia sytuacji. Nadeszła fala zamachów terrorystycznych; do Kijowa przybył największy terrorysta świata owych czasów – Borys Wiktorowicz Sawinkow.

„Początkiem ukraińskiego ruchu narodowo-wojskowego w XX wieku stał się krajowy zlot w 100-lecie urodzin Tarasa Szewczenki, który odbył się 28 VI 1914 r. we Lwowie”¹¹ – stwierdzają znawcy zagadnienia i nie ma powodu, by kwestionować tę datę, która zbiega się z zamachem w Sarajewie, a więc z symbolicznym początkiem I Wielkiej Wojny. Coraz częściej pojawiające się na Ukrainie hasła narodowe ucichły wraz z wybuchem wojny. Nacjonaliści ukraińscy porozumieli się z konstytucyjnymi demokratami rezygnując z żądanej autonomii dla Ukrainy¹². We Lwowie zaś wśród ukraińskich organizacji w końcu przeważyła opcja opowiadająca się za stworzeniem autonomicznej Ukrainy wchodzącej w skład monarchii habsburskiej; opowiadał się za tym również metropolita unicki Andrzej Roman Szeptycki; utworzono Kureń Strzelecki strzelców siczowych. Gdy ruszyła ofensywa rosyjska, ukraińskie centrum polityczne ze Lwowa przeniosło się do Wiednia. Po akcie dwóch cesarzy 5 listopada 1916 r. Ukraińska Partia Narodowo-Demokratyczna zaprotestowała przeciwko niemu obawiając się, że wyodrębnienie Galicji może wzmocnić przewagę polską w tym kraju, Zażądano podziału Galicji na dwie części: zachodnią („Wielkie Księstwo Krakowskie”¹³) oraz większą wschodnią i w tej drugiej utworzenia odrębnego ukraińskiego kraju koronnego w ramach Austrii¹⁴. Konflikt ukraińsko-polski zaczął się rysować. Bardzo aktywne stało się ukraińskie środowisko wojskowe, nader liczne¹⁵.

Artur Olechno rozpoczął omawianie *Ukraińskich tradycji konstytucyjnych* (to tytuł rozdziału I) od powstania Ukraińskiej Republiki Ludowej, która była „pierwszym i najdłużej funkcjonującym «państwem»” (s. 21). Ściślej: monografia rozpoczyna się od utworzenia 17/4 III 1917 r. Ukraińskiej Centralnej Rady (UCR). Tak oto w zaledwie kilka dni po abdykacji cara i utworzeniu Rządu Tymczasowego na powierzchni życia politycznego na Ukrainie błyskawicznie

¹¹ I. Monolaj, M. Walak, *Ukraińska i białoruska idea państwowa – próby urzeczywistnienia*, [w:] *Wprowadzenie do studiów wschodnioeuropejskich*, t. 2: *Ukraina i Białoruś: przeszłość i współczesność między Rzeczpospolitą i Rosją*, red. W. Paruch, Lublin 2013, s. 147.

¹² W. Serczyk, *Historia Ukrainy*, Wrocław 2009, s. 240-241.

¹³ Nazwa ta stale figurowała w oficjalnej pełnej nazwie kraju koronnego: „Królestwo Galicji i Lodomerii wraz z Wielkim Księstwem Krakowskim i Księstwami Oświęcimskim i Zatorskim”. Nie wynikały z tego żadne konsekwencje natury administracyjnej. H. Batowski, *Rozpad Austro-Węgier 1914–1918. (Sprawy narodowościowe i działania dyplomatyczne)*, wyd. 2 popr. i uzup., Kraków 1982, s. 150.

¹⁴ Ibidem, H. Batowski, op. cit., s. 150; W. Serczyk, op. cit., s. 247.

¹⁵ В. Голубко, *Армія Української Народної республіки 1917–1918. Утворення і боротьба за державу*, Львів 1997, s. 24.

wyszedł ruch narodowy, bazujący zresztą na politykach o dość zróżnicowanych opcjach społecznych z wyraźną przewagą inteligencji socjaldemokratycznej. Przewodniczącym Centralnej Rady został obrany uczony i niekwestionowany lider ukraińskiego ruchu narodowego, o poglądach socjalistycznych i federalistycznych, demokrata, Mychajło Hruszewskij [Hruszewski]¹⁶; jednym z wiceprzewodniczących zaś Wołodymyr Wynnyczenko¹⁷, a w składzie UCR znalazł się m.in. Symon Petlura¹⁸. Tak to się zaczęło. Te trzy osoby zapoczątkowały

16 Mychajło Sergiejewicz Hruszewskij [Hruszewski] 1866–1934; wybitny historyk ukraiński; kierował katedrą na Uniwersytecie we Lwowie, a przejściowo także w Petersburgu i Kijowie; wspólnie z Iwanem Franko założył i wydawał czasopismo naukowe „Literaturno-Naukowyj Wistnyk”, będące do I wojny światowej najważniejszym forum wymiany myśli ukraińskich elit politycznych i kulturalnych; opublikował wiele dzieł z historii narodu ukraińskiego; jego liczne prace historyczne, zwłaszcza 10-tomowa historia Ukrainy do 1658 roku, przyczyniały się do ugruntowania świadomości narodowej Ukraińców; był założycielem Tow. Ukraińskich Postępowców (1908); stał się jednym z liderów Ukraińskiej Partii Socjalistów-Rewolucjonistów; 29 IV 1918 r. Ukraińska Centralna Rada wybrała go na prezydenta swojego organu wykonawczego (tzw. Małej Rady); wyjechał (1919) do Wiednia, gdzie zabiegał o poparcie międzynarodowe dla URL, ale też kontynuował pracę naukową; przyjął (1924) zaproszenie do powrotu na Ukrainę, gdzie kontynuował działalność naukową. T. Stryjek, hasło [Hruszewski] Mychajło, [w:] *Słownik biograficzny Europy Środkowo-Wschodniej*, red. W. Roszkowski, J. Kofman, Warszawa 2004, s. 458-460; G. Przebinda, J. Smaga, *Kto jest kim w Rosji po 1917 roku*, Warszawa 2000, s. 106; WEP XI 485; *Історія держави і права України. Академічний курс*, t. 2., red. В.Й. Тацій, А.Й. Порожин, Київ 2000, s. 40; A. Olechno, *Instytucja prezydenta na tle początków państwowości ukraińskiej*. „Miscellanea Historico-Iuridica” 2009, t. 8, s. 116-119, passim; *Leksykon historii świata*, red. A. Bartnicki, Warszawa 1998, s. 165.

17 Wołodymyr Wynnyczenko (1880–1951 w Mougins); ukraiński pisarz i polityk; członek (1901) Ukraińskiej Partii Rewolucyjnej, która w 1905 przekształciła się w Ukraińską Partię Socjaldemokratyczną; 1907-1914 na emigracji głównie we Francji napisał wiele utworów przedstawiających rewolucję 1905; po powrocie aktywnie działał w narodowym skrzydle ruchu socjaldemokratów; był (IV 1917) jednym z inicjatorów powołania Ukraińskiej Centralnej Rady i został jej wiceprezydentem; reprezentował UCR w rozmowach z piotrogrodzkim Rządem Tymczasowym w sprawie autonomii Ukrainy i uznania jej tymczasowych władz; po odrzuceniu tych postulatów napisał *I Uniwersał* i objął kierowanie Sekretariatem Generalnym UCR (rządem); sygnował także *III Uniwersał* proklamujący niezależną Ukraińską Republikę Ludową; W. szukał porozumienia z bolszewikami; pośredniczył w rozmowach między UCR a Skoropadzkim; stanął (14 XI 1918) na czele Dyrektariatu; wyjechał (II 1919) na emigrację, ale wkrótce przyjął koncepcję współpracy z bolszewikami i wrócił na Ukrainę radziecką, przyjął funkcję wiceprzewodniczącego Rady Komisarzy Ludowych (rządu) USRR; rozczarowany wyjechał ponownie; we Lwowie i w Pradze wydawał pamiętniki, pisma polityczne oraz utwory literackie wznawiane po 1991. W Roszkowski, hasło Wynnyczenko Wołodymyr, w: *Słownik biograficzny Europy Środkowo-Wschodniej...*, s. 1399-1400; *Історія держави і права України...*, t. 2, s. 40 i n.

18 Symon Wasiliewicz Petlura: ur. 1879 r. w Połtawie, zamordowany 25 V 1926 r. w Paryżu; polityk, wojskowy, publicysta; pochodził z rodziny drobnomieszczańskiej o tradycjach kozackich i silnych związkach z cerkwią; z seminarium duchownego został usunięty (1901) na ostatnim roku za przynależność do nielegalnej ukraińskiej organizacji; od 1900 działał w Ukraińskiej Partii Rewolucyjnej i w jej następczyni Ukraińskiej Socjaldemokratycznej Partii Robotniczej; po utworzeniu III 1917 r. w Kijowie Ukraińskiej Centralnej Rady [UCR], a po utworzeniu (VI 1917) Sekretariatu Generalnego UCR, będącego w istocie rządem ukraińskim, Petlura wszedł w jego skład jako Sekretarz Spraw Wojskowych, czyli minister; po przejęciu władzy w Piotrogradzie przez bolszewików opowiedział się za pełną niepodległością Ukrainy i orientacją profrancuską, wbrew UCR, która wybrała orientację proniemiecką; zorganizował załążek armii narodowej; samodzielnie wkroczył do Kijowa obalając

zmagania o niepodległą Ukrainę i suwerenne państwo narodowe, o *samostijną Ukrainę*. Artur Olechno skupia swoją uwagę na kwestiach z zakresu prawa konstytucyjnego, toteż uzupełniając obszar obserwacji bardziej zwróć swoją uwagę ku wydarzeniom historyczno-politycznym, w których przyszło kształtować się myśli konstytucyjnej i formom ustrojowym, zamierzonym i dokonanym. Żądanie autonomii dla Ukrainy zostało przez Rząd Tymczasowy odrzucone¹⁹. Natomiast UCR sama proklamowała autonomię Ukrainy i powołała (23/10 VI 1917) Sekretariat Generalny, będący w istocie rządem Ukrainy²⁰. Zakres terytorialny tej autonomii nie był sprecyzowany i wyrażał się żądaniem w odniesieniu do wszystkich terytoriów, gdzie ludność mówi językiem ukraińskim, włącznie z Kubaniem²¹ i terytorium kozackiego Wojska Dońskiego²². W publicznych dysku-

Skoropadskiego i rządy niemieckie; jako Naczelný Ataman osobiście dowodził armią ukraińską przez cały rok 1919 walcząc z Rosjanami tak białymi (Denikin), jak i czerwonymi; w nocy 9/10 XII 1919 r. doszło do spotkania P. z Piłsudskim; 21/22 IV 1920 r. podpisano w Belwederze sojusz wojskowo-polityczny dot. wspólnej walki z bolszewizmem; po traktacie ryskim przeniósł się 1924 r. do Paryża; 25 V 1926 r. został zamordowany przez żydowskiego emigranta z Besarabii, który na procesie tłumaczył swój czyn zemstą za pogromy Żydów na Ukrainie; w wyniku atmosfery wykreowanej przez francuskie media sąd zabójcę uniewinnił. В. Голубко, *Концепція Української держави у баченні Симона Петлюри. Вісник Прикарпатського університету. Історія. – Вип.23-24. (До 20-ліття утворення кафедри історії слов'ян і 80-річчя професора Петра Федорчака), Івано-Франківськ 2013, С. 92-96; Історія держави і права України...*, s. 40, 53, 131; *Сьомий Петлуря. Приwódца неіподлеглей України*, red. M. Szumiło, Warszawa 2021, passim, ibidem dalsza literatura.

¹⁹ *Історія отечественного государства и права*, ч. 1. (ред.) О. И. Чистяков, Москва 2006, s. 456.

²⁰ *Історія держави і права України...*, s. 42 i n.

²¹ *Історія отечественного государства и права...*, ч. 1, s. 456.

²² W tym przypadku słowo „wojsko” oznaczało nie jednostkę zbrojną, ale wyodrębnione terytorium kozackie. W Polsce skojarzenie Kozaka łączy się powszechnie z Ukrainą; Trzeba jednak zdawać sobie sprawę, że Kozacy mieli swoje siedziby od Ukrainy aż do Amuru. Byli przy tym rozmaitego pochodzenia etnicznego: m.in. Kozacy dońscy w najdalszych swoich korzeniach etnicznych pochodzą od ludów tureckich. Tradycyjnie ludność kozacka trudniła się służbą wojskową. Tworzyli własne, odrębne jednostki wojskowe, głównie kawaleryjskie. W czasie I wojny światowej 2/3 kawalerii rosyjskiej to byli Kozacy. Do października/listopada 1917 r. w Rosji było trzynaście wojsk kozackich, a to: Kozacy dońscy, Kozacy kubańscy, Kozacy terescy [terscy], Kozacy orenburscy, Kozacy zabajkalscy, Kozacy syberyjscy, Kozacy jenijscy, Kozacy irkuckcy, Kozacy uralscy, Kozacy amurscy, Kozacy siemirieczenscy, Kozacy astrachańscy, Kozacy ussuryjscy, a nadto istniał wyodrębniony jakucki pułk kozacki. W byłym imperium carów Kozacy liczyli około 4,5 mln osób. Najważniejszy był jednak kozacki obwód wojska dońskiego. Liczba tamtejszych Kozaków sięgała ponad 1,5 mln; w 1913 r. teren Wojska Dońskiego obejmował ogromną powierzchnię prawie 153 tys. km²; stolicą było miasto Nowoczerkask. Terytorium wojska dońskiego to była Europa i położenie było strategiczne: blisko Ukrainy i zagłębia węglowego Donbas, zaś największe miasta nad Donem – Nowoczerkask oraz Rostów – leżały na szlaku kolejowym łączącym Rosję z Kaukazem. Na zaproszenie atamana generała *Aleksego Kaledina* do Nowoczerkaska ściągali politycy i wojskowi wobec bolszewików opozycyjni. Przybyli m.in. generał *Anton Iwanowicz Denikin*, generał *Ławr Georgijewicz Kornilow*, najsłynniejszy były terrorysta pierwszej połowy XX w. *Borys Wiktorowicz Sawinkow*. To tam rozpoczęła się organizacja *Armii Ochotniczej*, która pod dowództwem *Denikina* miała największe szanse obalenia

sjach prasowych i na wiecach pojawiały się żądania dalej idące: sfederalizowania Rosji i Ukrainy, a nawet pełnej suwerenności.

Lata 1917–1922 (to rozdział I monografii) to czas, gdy historia Ukraińców (Ukrainy) mocno i dramatycznie splatała się z historią odradzającej się Polski.

Po bolszewickim zamachu stanu UCR wybrała orientację proniemiecką i proklamowała (20/7 XI 1917 tzw. *III Uniwersał*) powstanie Ukraińskiej Republiki Ludowej jako części federacyjnej Republiki Rosyjskiej.

Rozmowy z Moskwą nie dały efektów i w grudniu 1918 r. Rosja dużymi siłami Armii Czerwonej najechała Ukrainę, bolszewicy zdobyli Charków i ogłosili (6 I 1919) zmianę nazwy państwa na: Ukraińska Socjalistyczna Republika Radziecka. 16 I 1919 r. Dyrektoriat URL wypowiedział Rosji bolszewickiej wojnę, a UCR wydała tzw. *IV Uniwersał* proklamujący pełną suwerenność Ukrainy. Przypomnieć warto, że podczas rokowań brzeskich państwa centralne uznały Ukraińską Republikę Ludową niezależnym i suwerennym państwem i zawarły z nią odrębny traktat (9 II), który miał dla Niemiec i Austro-Węgier cel podwójny: wywarcia nacisku na odwołującą się do Rosji, a przede wszystkim miał na celu uzyskanie tą drogą bezcennej żywności z Ukrainy dla głodujących już wówczas Niemiec. Ukraińska Centralna Rada na swoim ostatnim posiedzeniu, przed zamachem stanu Skoropadskiego (29 IV 1918), uchwaliła konstytucję²³, której obowiązywanie mogło się liczyć tylko w godzinach.

Po 11 XI 1918 r., w momencie anulowania przez bolszewików traktatu brzeskiego (13 XI 1918), celem obalenia rządów niemieckich i Skoropadskiego ukonstytuował się (13 XI 1918) Dyrektoriat na czele z W. Wynnyczką i S. Petlurą jako Naczelnym Atamanem Wojsk URL. Próby pozyskania ententy dla politycznego poparcia planów ukraińskich nie powiodły się, m.in. dlatego, że ententa (scilicet: Francja) popierała siły „białych”, potężnego w tym momencie generała Antona Denikina. Po zajęciu Kijowa (II 1919) przez bolszewików Petlura podjął rozmowy z tworzącym się państwem polskim, ale uznanie URL i wojskowa pomoc polska mogły mieć miejsce tylko w zamian za uznanie polskich pretensji do Galicji Wschodniej oraz zachodniego Wołynia. Petlura starał się przekonać Ukraińców z Galicji do kompromisu i rozejmu opartego na tzw. linii

władzy sowieckiej (Zob. A. Lityński, *Między „białym” a „czerwonym” imperium. Rzecz o narodach Rosji 1917–1922*, Sosnowiec 2018, s. 328–348). Na wieść o obaleniu Rządu Tymczasowego w bolszewickim zamachu stanu najszybciej w całym byłym imperium zareagowali właśnie Kozacy dońscy pod atamanem generałem Aleksym Kaledinem.

²³ Akt ten nosił tytuł *Statut o ustroju państwowym, prawach i wolnościach Ukraińskiej Republiki Ludowej*. Bliżej zob. A. Olechno, *Ewolucja konstytucyjnych podstaw...*, s. 32 i n.; także E. Toczek, wstęp do: *Konstytucja Ukrainy uchwalona na piątej sesji Rady Najwyższej Ukrainy 28 czerwca 1996 roku*, Warszawa 1999, s. 7; E. Zieliński, *Rada Najwyższa Parlament Ukrainy*, Warszawa 2003, s. 5; idem, *System konstytucyjny Ukrainy*, Warszawa 2007, s. 10.

Barthéleme²⁴ w Galicji Wschodniej, zaproponowaną przez przedstawicieli ententy, co pozwoliłoby przesunąć Ukraińską Armię Galicyjską na front przeciwbolszewicki. Zachodnioukraińska Republika Ludowa zdecydowała się na połączenie (22 I 1919) federacyjne z rządem przez Dyrektoriat Ukraińską Republiką Ludową, co zresztą nie weszło w życie²⁵. W sierpniu 1919 r. Denikin zajął Kijów; bolszewicy trzymali Charków; ZURL poniosła klęskę w wojnie z Polską.

Ukraińska Armia Galicyjska zdradziła Petlurę i w połowie listopada 1919 r. przyłączyła się do Armii Ochotniczej Denikina, a po klęsce Denikina przeszła do Armii Czerwonej. To był koniec marzeń o państwie ukraińskim. Członkowie Dyrektoriatu udając się na emigrację przekazali pełnię swojej władzy na ręce Petlury. W nocy 9/10 XII 1919 r. doszło do spotkania Petlury z Piłsudskim. 21/22 IV 1920 r. podpisano w Belwederze sojusz wojskowo-polityczny dotyczący wspólnej walki z bolszewizmem. 25 IV 1920 r. połączone siły Polski (300 tys.) i URL (4 tys.) uderzyły na bolszewików. Końcem tej wojny bolszewicko-polskiej, z udziałem sił ukraińskich był – jak wiadomo – traktat ryski (18 III 1921) i to był prawdziwy koniec I Wielkiej Wojny²⁶. Jednocześnie na lat siedemdziesiąt koniec marzeń o suwerennej Ukrainie.

3. Ukraina częścią ZSRR

Można mieć wątpliwości, czy za okres pozostawania Ukrainy pod panowaniem sowieckim należy przyjąć lata 1919–1991, jak to czyni Artur Olechno (s. 79 i n.). Autor omawianej monografii w swojej skrupulatności chciał bowiem omówić konstytucję z 1919 r. Ukrainy sowieckiej ze stolicą w Charkowie²⁷. W istocie jednak podstawowe akty konstytucyjne władzy bolszewickiej na całym terytorium przyszłego ZSRR przyjęte zostały nieco wcześniej. Kiedy uzbrojone oddziały bolszewików rozpuściły rosyjskie Zgromadzenie Konstytucyjne, bolszewicki Wszechzwiązkowy Centralny Komitet Wykonawczy (WCKW) przyjął (19 I 1918) napisany przez *Lenina* dekret o rozwiązaniu Zgromadzenia Konstytucyjnego²⁸. W 10 dni później III Zjazd Rad przekreślił idee parlamentarne,

²⁴ W styczniu 1919 r. przybyły do Lwowa dwie misje alianckie: angielska i francuska; na czele tej ostatniej stał gen. Barthelemy. Gen. Barthelemy zaproponował układ demarkacyjny, na mocy którego Ukraińcy mieliby otrzymać większość ziem Galicji Wschodniej, ale przy Polsce pozostałyby Lwów i Borysław. Układ został odrzucony przez obie strony. W. Serczyk, op. cit., s. 285.

²⁵ Ibidem, s. 285; WEP XXX 183.

²⁶ Bliżej na ten temat A. Lityński, *Między „białym” a „czerwonym” imperium...*, s. 27-42.

²⁷ Charków był stolicą Ukrainy sowieckiej do 1934 r.

²⁸ *История советской конституции. Сборник документов. 1917–1957.* Издательство Академии Наук СССР. Москва 1957, s. 42-43; też: *История советской конституции (в документах) 1917–1956.* Государственное издательство юридической литературы, Москва 1957, s. 99-100; zob. też Lenin, *Dziela wszystkie*, t. 35, s. 158-162, 223-224; И. А. Исаев, *История государства и права России. 4-е издание.* Москва 2016, s. 564.

a uchwalił m.in. utworzenie **Rosyjskiej Socjalistycznej Federacyjnej Republiki Radzieckiej**²⁹. W ten sposób dokonany został drugi zamach stanu bolszewików.

Po rozpędzeniu i rozwiązaniu Zgromadzenia Narodowego stało się oczywiste, że nie dokona ono legitymizacji władzy bolszewików, że trzeba szukać innego sposobu. Mogło nim być uchwalenie konstytucji, co miało być zadaniem Zgromadzenia Konstytucyjnego. Sprawa ta stanęła na III Zjeździe Rad (23 I 1918). Zjazd Rad wystąpił w roli suwerennego organu konstytucyjnego.

W czasie obrad III Zjazdu Rad przyjęto dwa dokumenty. **Deklaracja praw ludu pracującego i wyzyskiwanego** (25 I 1918) określała państwo jako federację republik narodowych, co było fikcją, bo kraj przed 30 XII 1922 r. absolutnie nie był federacją, lecz państwem unitarnym³⁰. Jak o tym była mowa, od *Marksa* poczynając, komuniści byli nieprzychylnie ustosunkowani do form federalnych i skłaniali się ku unitarnym formom republiki proletariackiej³¹, ale rewolucja bolszewicka tylko zaostrzyła konflikty narodowościowe w Rosji. Zadeklarowano więc federację, co było jedną z wielu fikcji totalitaryzmu bolszewickiego. Drugim dokumentem był **Dekret WCKW o federalnych instytucjach Republiki Rosyjskiej** (28 I 1918)³². Dekret ten zapowiadał przygotowanie konstytucji, co miało miejsce na V Zjeździe Rad 7 VII 1918 r.³³ Należy rozumieć, że konstytucja ta obowiązywała na całym terytorium poddanym sowieckiej Rosji, a więc także na Ukrainie.

W latach 1918–1920 wydarzenia wymusiły na władzach RSFRR (RKL albo CKW) dekrety uznające niezależność, suwerenność (независимость – ‘niezawisimost’) radzieckich republik Estonii, Litwy, Łotwy, Białorusi, a także rozmaite umowy – gospodarcze i wojskowe – pośrednio, *de facto* uznające niezależność innych republik, jak Ukrainińska, Chorezmijska, Azerbejdżańska, Armenińska, Gruzińska³⁴. Radzieckie Republiki – Białoruska (3 II 1919³⁵) i Ukrainińska

²⁹ *История советской конституции. Сборник документов. 1917–1957...*, s. 47; też: *История советской конституции (в документах) 1917–1956...*, s. 105–106.

³⁰ A. Lityński, *Prawo Rosji i ZSRR 1917–1991, czyli historia wszechzwiązkowego komunistycznego prawa (bolszewików)*, Warszawa 2017, s. 75 i n.

³¹ M. Waldenberg, *Kwestie narodowe w Europie Środkowo-Wschodniej. Dzieje. Idee*, Warszawa 1992, s. 182 i n.; zob. też W. Suchecki, *Geneza federalizmu radzieckiego*, Warszawa 1961, s. 42, 90, *passim*; W. Materski, *Pięć kłamstw Lenina, Rosja po przewrocie bolszewickim. Propaganda a rzeczywistość*, Warszawa 2019, s. 55, *passim*.

³² *История советской конституции. Сборник документов. 1917–1957...*, s. 44–47; *История советской конституции (в документах) 1917–1956...*, s. 102–106; zob. też O. I. Чистяков, *Конституция РСФСР 1918 года*, Москва 1984, s. 14; A. Sylwestrzak, *Konstytucja RFSRR z 10 VII 1918 roku*, „Państwo i Prawo” 1988, z. 7, s. 17.

³³ Bliżej zob. A. Lityński, *Prawo Rosji i ZSRR 1917–1991...*, s. 60 i n.

³⁴ *История советской конституции (в документах) 1917–1956...*, s. 161 i n.; *История советской конституции. Сборник документов. 1917–1957...*, s. 94–141.

³⁵ *История советской конституции (в документах) 1917–1956...*, s. 187 i n.; *История советской конституции. Сборник документов. 1917–1957...*, s. 110 i n.

(14 III 1919³⁶) otrzymały swoje odrębne od rosyjskiej konstytucje. Wydaje się przy tym, że Ukraina od początku była traktowana inaczej aniżeli pozostałe republiki, jak gdyby było niemal oczywiste, że jest niezależna, bo w stosunku do Ukrainy brak dekretów władz rosyjskich o jej niezależności, a są inne umowy między Ukrainą i Rosją, zawierane jak między suwerenami. Wybitny wileński sowietolog Franciszek Ancewicz w monografii należącej do światowej klasyki w zakresie myśli konstytucyjnej stwierdzał, że federalizm sowiecki pomyślany był „jako specyficzny typ federacji scentralizowanej o suwerenności jednolitej, skoncentrowanej w rękach wyłanianych przez zastosowanie zasady centralizmu demokratycznego zwierzchnich organów całej federacji”³⁷.

Przekształcenie – według koncepcji Lenina, a nie Stalina – RSFRR w ZSRR musiało skutkować wprowadzeniem nowej konstytucji. Projekt przygotowany przez komisję z udziałem Stalina 6 VII 1923 r. został jednomyślnie uchwalony na II sesji Centralnego Komitetu Wykonawczego i niezwłocznie wprowadzony w życie. Od tej daty też obowiązywała, mimo że II Wszechzwiązkowy Zjazd Rad uchwalił ją dopiero 31 stycznia 1924 r.³⁸ i ta data podawana była w urzędowych dokumentach radzieckich. Dominujące przy tworzeniu pierwszej konstytucji ZSRR problemy ustrojowe, zagadnienia formy państwa wyraźnie odcisnęły się na jej treści³⁹: była to konstytucja państwa, a nie jego obywateli⁴⁰. Była to konstytucja okresu „legalnego nihilizmu” prawnego⁴¹. Ukraina konstytucję ZSRR ratyfikowała, a następnie przyjęła (1929) własną, odpowiednio przystosowaną; formalnie deklarowała ona suwerenność republiki. To wówczas na rozkaz Stalina zaczęto przeprowadzać brutalną kolektywizację w rolnictwie (1929–1933); w efekcie straszny głód – zwłaszcza na Ukrainie – zebrał wielomilionowe tragiczne żniwo⁴², ale „kułacy” zostali zlikwidowani.

Kiedy Stalin ogłosił (1936), że socjalizm został już zbudowany należało uchwalić nową konstytucję ZSRR i stało się to „z inicjatywy towarzysza Stalina”. „Projekt nowej konstytucji, której inicjatorem i twórcą był wielki geniusz ludz-

36 *История советской конституции (в документах) 1917–1956...*, s. 192 i n.; *История советской конституции. Сборник документов. 1917–1957...*, s. 113 i n.; zob. też W. Serczyk, op. cit., s. 354.

37 F. Ancewicz, *Stalinowska koncepcja państwa na tle ewolucji ustrojowej Związku Socjalistycznych Republik Sowieckich*, Lublin 2001, s. 117.

38 J.N. Hazard, *The Evolution of the Soviet Constitution*, [w:] *Toward the „Rule of Law” in Russia? Political and Legal Reform in the Transition Period*, red. D.D. Barry, New York–London 1992, s. 99.

39 W. E. Butler, *Soviet Law*, London 1983, s. 145.

40 Zob. J.N. Hazard, *A Constitution for „Developed Socialism”*, [w:] *Soviet Law after Stalin*, vol. 2, *Social Engineering Through Law*, eds. D.D. Barry, G. Ginsburgs, P.B. Maggs, Alphen aan den Rijn 1978, s. 4.

41 E. Huskey, *From Legal Nihilism to Pravovoe Gosudarstvo. Soviet Legal Development 1917–1990*, [w:] *Toward the „Rule of Law” in Russia?...*, s. 23.

42 Zob. bliżej np. R. Kuśnierz, *Ukraina w latach kolektywizacji i Wielkiego Głodu (1929–1933)*, Toruń 2008.

kości, towarzysz Stalin, jest historycznym, o międzynarodowym znaczeniu dokumentem, będącym skoncentrowanym wcieleniem gigantycznych zwycięstw socjalistycznego państwa robotników i chłopów⁴³. W tym czasie miał miejsce wielki terror stalinowski. Konstytucja z 1936 r. w swojej systematyce i konstrukcji różniła się wyraźnie od poprzednich. Formalnie balansowano między rozwiązaniami typowymi dla federacji i konfederacji⁴⁴. Konstytucja porządkowała na wymienieniu „równoprawnych” republik⁴⁵ Związku, ale nie wspominała nic o podstawie prawnej, na której te właśnie republiki znalazły się w Związku, a sprawa nie była bynajmniej oczywista: Związek w 1924 r. umową utworzyły cztery republiki, a teraz konstytucja wyliczała ich jedenastkę. To jedna z wielu fikcji równouprawnienia republik.

Po przyjęciu konstytucji stalinowskiej (5 XII 1936) niezwłocznie, bo już 30 stycznia 1937 r. nową konstytucję przyjęła republika Ukrainy. Schemat postępowania się powtórzył po uchwaleniu (7 X 1977) konstytucji tzw. breżniewowskiej: już 20 kwietnia 1978 r. Rada Najwyższa USRR uchwaliła konstytucję Ukrainy, ostatnią już przed rozpadem ZSRR. Formalnie obowiązywała ona do 28 VI 1996 r. Konstytucja ukraińska była niemal dokładnym powtórzeniem ustawy zasadniczej ZSRR⁴⁶; to też zjawisko typowe. Warto zauważyć, że ogółem w ZSRR liczone 126 narodów oraz narodowości i 265 mln ludności (1980 r.). Przy całej mozaice narodowościowej partia komunistyczna postawiła tezę o kształtowaniu się jednolitego narodu radzieckiego, co miało stanowić istotną cechę wielonarodowego państwa radzieckiego, czyli – w wielonarodowym państwie jeden naród radziecki.

4. Rozpad ZSRR. Krótki szkic o zmianach ustrojowych

Przyjęcie przez rosyjską Zjazd Deputowanych Ludowych Federacji Rosyjskiej 12 VI 1990 r. deklaracji o suwerenności państwowej Rosji stało się dla ukraińskich polityków katalizatorem pójścia tą drogą⁴⁷. Nie mogło być inaczej, wszak – jak tutaj przypomniano – tendencje do utworzenia niezależnego własnego państwa były silne co najmniej od 1917 r. Monografia Artura Olechno skrupulatnie prezentuje i analizuje wszystkie meandry ustrojowe i polityczne

43 Fragment rezolucji aktywu partyjnego Moskwy. Cyt. za F. Anczewicz, *Stalinowska koncepcja państwa...*, s. 17.

44 W.E. Butler, *Soviet Law...*, s. 145.

45 Były to republiki: Rosyjska, Ukraińska, Białoruska, Uzbecka, Kazachska, Gruzińska, Azerbejdżańska, Litewska, Mołdawska, Łotewska, Kirgiska, Tadžycka, Ormiańska, Turkmeńska, Estońska, Karelo-Fińska.

46 A. Olechno, *Ewolucja konstytucyjnych podstaw...*, s. 92 i n.

47 Data 12 czerwca to dzisiaj święto państwowe o nazwie „Dzień Rosji”. A. Lityński, *Prawo Rosji i ZSRR 1917–1991...*, s. 144; A. Olechno, *Ewolucja konstytucyjnych podstaw...*, s. 103; W. Serczyk, op. cit., s. 373.

ostatnich dwóch lat istnienia Związku Radzieckiego. Tak zwany pucz Janajewa (19 VIII 1991 r.) i dalsze wydarzenia polityczne to dla nikogo nieulegający wątpliwości nowy i ostatni etap istnienia Związku Radzieckiego. W ciągu 1991 r. wszystkie – oprócz Rosji – republiki radzieckie ogłosiły swoją niepodległość⁴⁸. Tylko Rosja pozostała przy wcześniejszej deklaracji o suwerenności państwowej, nie ogłaszając niepodległości – zawsze była przecież republiką zdecydowanie dominującą w Związku. Zaniechanie ogłoszenia niepodległości przez Rosję pozwoli w przyszłości na uznanie ciągłości jej państwowości z państwowością ZSRR. Gorbaczowowską koncepcję konfederacji⁴⁹ początkowo poparło dziesięć republik, ale w trakcie prac ich ubyło, a zwłaszcza wycofanie się Ukrainy powodowało, że koncepcja w znacznym stopniu traciła na atrakcyjności. W tych okolicznościach w grudniu 1991 r. w Wiskułach w Puszczy Białowieskiej spotkali się przywódcy trzech republik: Rosji – B. Jelcyn, Ukrainy – L. Krawczuk i Białorusi – S. Szuszkiewicz. Ostatecznie **8 grudnia 1991 r.** podpisali dokument zatytułowany **Porozumienie o utworzeniu Wspólnoty Niepodległych Państw**. Historycznego znaczenia nabrało pierwsze zdanie dokumentu: „My, Republika Białoruś, Federacja Rosyjska (RSFRR), Ukraina, jako państwa założycielskie Związku SRR, które podpisały Układ Związkowy 1922 r. (...) konstatujemy, że Związek SRR jako podmiot prawa międzynarodowego i jako rzeczywistość geopolityczna, przerywa swoje istnienie”⁵⁰.

Zainteresowani prawnicy i historycy otrzymali od Artura Olechno ważny tom – syntezę naszej wiedzy o meandrach ustrojowych na krętej drodze Ukraińców do samostanowienia, do niepodległości i suwerenności. Tom napisany jest nader fachowo, wsparty na źródłach i literaturze naukowej, która okazuje się bardzo bogata, mimo kilkudziesięciu lat komunistycznych przemilczeń i zafałszowań. Całość zaś – w czasie gdy piszę te słowa – nabiera szczególnego znaczenia, gdy potężne siły zbrojne Imperium Rosyjskiego zagrażają tak Ukrainie, jak i Polsce.

⁴⁸ Litwa – 9 II 1991 r., Gruzja – 9 IV 1991 r., a po sierpniowym pucz: Estonia – 20 VIII 1991 r., Łotwa – 21 VIII 1991 r., Ukraina – 24 VIII 1991 r., Białoruś – 25 VIII 1991 r., Mołdowa – 27 VIII 1991 r., Uzbekistan – 31 VIII 1991 r., Kirgistan – 31 VIII 1991 r., Tadżykistan – 9 IX 1991 r., Armenia – 23 IX 1991 r., Azerbejdżan – 18 X 1991 r., Turkmenistan – 27 X 1991 r., Kazachstan – 16 XII 1991 r. Zob. A. Stelmach, *Zmiana i stabilność w systemie politycznym współczesnej Rosji*. Poznań 2003, s. 50.

⁴⁹ Na czas przejściowy konfederacja miała zachować dotychczasową nazwę, ale docelowo miała nosić nazwę Związku Suwerennych Państw.

⁵⁰ Cyt. za: W. Marciniak, *Rozgrabione imperium. Upadek Związku Sowieckiego i powstanie Federacji Rosyjskiej*, Kraków 2004, s. 185; zob. też M. Gorbaczow, *Sam ze wspomnieniami*, tłum. O. Morańska, Warszawa 2014, s. 367; por. też A. Lityński, *Prawo Rosji i ZSRR 1917–1991...*, s. 147; E. Toczek, wstęp do: *Konstytucja Ukrainy uchwalona na piątej sesji Rady Najwyższej Ukrainy 28 czerwca 1996 roku*, wstęp i tłumaczenie E. Toczek, Warszawa 1999, s. 13; E. Zieliński, *System konstytucyjny Ukrainy*, Warszawa 2007, s. 14; idem, *Rada Najwyższa Parlament Ukrainy*, Warszawa 2003, s. 7.

Bibliografia

- Ancewicz F., *Stalinowska koncepcja państwa na tle ewolucji ustrojowej Związku Socjalistycznych Republik Sowietkich*, Lublin 2001.
- Batowski H., *Rozpad Austro-Węgier 1914–1918. (Sprawy narodowościowe i działania dyplomatyczne)*, wyd. 2 popr. i uzup., Kraków 1982.
- Butler W.E., *Soviet Law*, London 1983.
- Čistákov O.I., *Konstituciá RSFSR 1918 goda*, Moskva 1984 // Чистяков О.И., *Конституция РСФСР 1918 года*, Москва 1984.
- Fiedorczyk P., Lityński A., Stawarska-Rippel A., *Wojny XX wieku i ich skutki dla ustrojów państwowych i prawa*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2019, t. LXXI, z.1.
- Gil A., *Białoruś i Ukraina wobec Europy – kontekst dziejowy i współczesność: zarys problematyki*, w: *Wprowadzenie do studiów wschodnioeuropejskich, t. 2: Ukraina i Białoruś: przeszłość i współczesność ziem między Rzeczpospolitą a Rosją*, red. W. Paruch, Lublin 2013.
- Golubko V., *Armia Ukraïns'koï narodnoï respubliki 1917–1918. Utvorennâ i borot'ba za deržavu*, L'viv 1997 // Голубко В., *Армія Української Народної республіки 1917–1918. Утворення і боротьба за державу*, Львів 1997.
- Golubko B., *Koncepciâ ukraïns'koï deržavi u bačenni Simona Petlûri. Visnik Prikarpat'skogo univërsitetu. Īstoriâ. - Vip. 23-24. (Do 20-littâ utvorennâ kafedri Īstorii slov'ân i 80-riččâ profesora Petra Fedorčaka)*, Īvano-Frankiv's'k 2013 // Голубко В., *Концепція Української держави у баченні Симона Петлюри. Вісник Прикарпатського університету. Історія. - Вип. 23-24. (До 20-ліття утворення кафедри історії слов'ян і 80-річчя професора Петра Федорчака)*, Івано-Франківськ 2013.
- Gorbaczow M., *Sam ze wspomnieniami*, tłum. O. Morańska, Warszawa 2014.
- Hazard J.N., *A Constitution for „Developed Socialism”*, [w:] *Soviet Law after Stalin*, t. 2: *Social Engineering Through Law*, red. D.D. Barry, G. Ginsburgs, P.B. Maggs, Alphen aan den Rijn 1978.
- Hazard J. N., *The Evolution of the Soviet Constitution*, [w:] *Toward the „Rule of Law” in Russia? Political and Legal Reform in the Transition Period*, red. D.D. Barry, New York–London 1992.
- Hrycak J., *Historia Ukrainy 1772–1999. Narodziny nowoczesnego narodu*, tłum. K. Kotyńska, Lublin 2000
- Huskey E., *From Legal Nihilism to Pravovoe Gosudarstvo. Soviet Legal Development 1917–1990*, [w:] *Toward the „Rule of Law” in Russia? Political and Legal Reform in the Transition Period*, red. D.D. Barry, New York–London 1992.
- Isaev I.A., *Īstoriâ gosudarstva i prava Rossii*, 4-e izdanie, Moskva 2016 // Исаев И.А., *История государства и права России*, 4-е издание, Москва 2016.
- Īstoriâ deržavi i prava Ukraïni. Akademičnij kurs*, t. 2., red. V.J. Tacij, A.J. Porožin, Kiïv 2000 // *Історія держави і права України. Академічний курс*, т. 2, ред. В.Й. Тацій, А.Й. Порожин, Київ 2000.

- Istoriâ otečestvennogo gosudarstva i prava*, č. 1, red. O.I. Čistâkov, Moskva 2006 // *История отечественного государства и права*, ч. 1, ред. О.И. Чистяков, Москва 2006.
- Istoriâ otečestvennogo gosudarstva i prava*, č. 2, red. O.I. Čistâkov, Moskva 2006 // *История отечественного государства и права*, ч. 2, ред. О.И. Чистяков, Москва 2006.
- Istoriâ sovetskoj konstitucii (v dokumentah) 1917–1956*, Moskva 1957 // *История советской конституции (в документах) 1917–1956*, Москва 1957.
- Istoriâ sovetskoj konstitucii. Sbornik dokumentov. 1917–1957*, Moskva 1957 // *История советской конституции. Сборник документов. 1917–1957*, Москва 1957.
- Kuśnierz R., *Ukraina w latach kolektywizacji i Wielkiego Głodu (1929–1933)*, Toruń 2008.
- Leksykon historii powszechnej 1900–1945*, red. S. Sierpowski, S. Źerko, Poznań 1996.
- Leksykon historii świata*, red. A. Bartnicki, Warszawa 1998.
- Leksykon historii świata: Rosja*, red. W. Sienkiewicz, Warszawa 2001.
- Lenin, *Dzieła wszystkie*, t. 35, Warszawa 1988.
- Lityński A., *Między „białym” a „czerwonym” imperium. Rzecz o narodach w Rosji 1917–1922*, Sosnowiec 2018.
- Lityński A., *Prawo Rosji i ZSRR 1917–1991, czyli historia wszechzwiązkowego komunistycznego prawa (bolszewików)*, Warszawa 2017.
- Marciniak W., *Rozgrabione imperium. Upadek Związku Sowieckiego i powstanie Federacji Rosyjskiej*, Kraków 2004.
- Materski W., *Pięć kłamstw Lenina, Rosja po przewrocie bolszewickim. Propaganda a rzeczywistość*, Warszawa 2019.
- Monolati I., Walak M., *Ukraińska i białoruska idea państwowa – próby urzeczywistnienia*, [w:] *Wprowadzenie do studiów wschodnioeuropejskich*, t. 2: *Ukraina i Białoruś: przeszłość i współczesność ziem między Rzeczpospolitą a Rosją*, red. W. Paruch, Lublin 2013.
- Olechno A., *Ewolucja konstytucyjnych podstaw systemu rządów Ukrainy*, Białystok 2019.
- Olechno A., *Instytucja prezydenta na tle początków państwowości ukraińskiej*, „Miscellanea Historico-Iuridica” 2009, t. 8.
- Pipes R., *Czerwone imperium. Powstanie Związku Sowieckiego*, tłum. W. Jeżewski, Warszawa 2015.
- Przebinda G., Smaga J., *Kto jest kim w Rosji po 1917 roku*, Kraków 2000.
- Römer M., *Dzienniki*, t. 3: 1916–1919, Warszawa 2018.
- Roszkowski W., *hasło Wynnyczenko Wołodymir*, [w:] *Słownik biograficzny Europy Środkowo-Wschodniej*, red. W. Roszkowski, J. Kofman, Warszawa 2004.
- Roszkowski W., *hasło Skoropadskij [Skoropadski] Pawło*, [w:] *Słownik biograficzny Europy Środkowo-Wschodniej*, red. W. Roszkowski, J. Kofman, Warszawa 2004.
- Serczyk W.A., *Historia Ukrainy*, Wrocław 2009.
- Smaga J., *Narodziny i upadek imperium. ZSRR 1917–1991*, Kraków 1992.

- Stelmach A., *Zmiana i stabilność w systemie politycznym współczesnej Rosji*, Poznań 2003.
- Stryjek T., *hasło [Hruszewski] Mychajło*, [w:] *Słownik biograficzny Europy Środkowo-Wschodniej*, red. W. Roszkowski, J. Kofman, Warszawa 2004.
- Stryjek T., *hasło Petlura Symon*, [w:] *Słownik biograficzny Europy Środkowo-Wschodniej*, red. W. Roszkowski, J. Kofman, Warszawa 2004.
- Suhecki W., *Geneza federalizmu radzieckiego*, Warszawa 1961.
- Sylwestrzak A., *Konstytucja RFSRR z 10 VII 1918 roku*, „Państwo i Prawo” 1988, z. 7.
- Symon Petlura. Przywódca niepodległej Ukrainy*, red. M. Szumiło, Warszawa 2021.
- Toczek E., wstęp do: *Konstytucja Ukrainy uchwalona na piątej sesji Rady Najwyższej Ukrainy 28 czerwca 1996 roku*, wstęp i tłum. E. Toczek, Warszawa 1999.
- Waldenberg M., *Kwestie narodowe w Europie Środkowo-Wschodniej. Dzieje. Idee*, Warszawa 1992.
- Walicki A., *Marksizm i skok do królestwa wolności. Dzieje komunistycznej utopii*, Warszawa 1996.
- Wielka Encyklopedia Powszechna PWN*, Warszawa 2001–2005.
- Wojna R., *W ogniu rosyjskiej wojny wewnętrznej 1918-1920*, Warszawa 1975.
- Zieliński E., *Rada Najwyższa Parlament Ukrainy*, Warszawa 2003.
- Zieliński E., *System konstytucyjny Ukrainy*, Warszawa 2007.

STRESZCZENIE

Ukraina na drodze do suwerenności. Uwagi historyka prawa

W 1917 roku w Imperium Rosyjskim wybuchła rewolucja. Liczne narody podjęły walkę o oswobodzenie się spod panowania rosyjskiego. Największe znaczenie miały wydarzenia na Ukrainie. Działacze narodowi (nacjonalistyczni) utworzyli swój organ władzy: Ukraińską Centralną Radę. Ogłosili się niezależnym państwem. Na Ukrainie trwały walki wewnętrzne rozmaitych sił. Rosja bolszewicka dużymi siłami najechała na Ukrainę. Silni też byli ukraińscy bolszewicy. Trwała wojna domowa. Na Ukrainie panował chaos. Ukraińcy znaleźli się też w konflikcie ze wszystkimi swoimi sąsiadami. Mieli bowiem duże pretensje terytorialne. Między innymi Ukraińcy, którzy mieszkali na ziemiach należących przed I wojną światową do Austro-Węgier, ogłosili utworzenie swojego państwa. Ci popadli w konflikt z Polską. Liderem politycznym w latach 1917–1920 stał się Symon Petlura. Zajmował rozmaite stanowiska w rządzie ukraińskim. Przede wszystkim był jednak naczelnym dowódcą wojskowym. Był jedynym politykiem ukraińskim, który potrafił doprowadzić do przymierza z Polską. Było już jednak za późno. Ukraina została podbita przez bolszewików rosyjskich i faktycznie przyłączona do Rosji – później Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich. Formalnie była jedną z republik państwa federacyjnego – Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich. Faktycznie było to państwo bardzo silnie scentralizowane. Jak wiadomo, Związek Socjalistycznych Republik Radzieckich rozpadł się w 1991 r.,

a Ukraina była jedną z pierwszych republik ZSRR, która ogłosiła niepodległość. Dzisiejsza Federacja Rosyjska kontynuuje jednak imperialistyczne tendencje i narusza integralność Ukrainy.

SUMMARY

Ukraine on the Road to Sovereignty. Observations of a Legal Historian

In 1917, a revolution broke out in the Russian Empire. Many nations fought for liberation from Russian rule. Events in Ukraine were the most important. National (nationalist) activists founded their governing body: the Ukrainian Central Council. They declared themselves an independent state. In Ukraine there were internal fights of different armed forces. Bolshevik Russia invaded Ukraine with large troops. The Ukrainian Bolsheviks were also strong. The civil war continued on. There was chaos in Ukraine. The Ukrainians also came into conflict with all their neighbours. They had great territorial claims. Among other things, the Ukrainians, who lived in areas that had belonged to Austria-Hungary before the First World War, declared the founding of their state. They got into conflict with Poland. Simon Petlura was appointed a political leader from 1917 to 1920. He held various positions in the Ukrainian government. Above all, he was the commander-in-chief of the army. He was the only Ukrainian politician who could reach an alliance with Poland. It was too late. Ukraine was conquered by the Russian Bolsheviks and effectively annexed to Russia – later to the Union of Soviet Socialist Republics. Formally, it was one of the republics of the Federation State, the Union of Soviet Socialist Republics, which was, in fact, a very centralised state. As you know, the Union of Soviet Socialist Republics disintegrated in 1991, and Ukraine was one of the first republics of the USSR to declare its independence. Today's Russian Federation, however, continues its imperialist tendencies and violates the integrity of Ukraine.